

Filòleg i historiador

Jordi Albertí

La religió en el punt de mira de la violència revolucionària de 1936 a Catalunya. Fets i reflexions

L'autor d'*El silenci de les campanes* (2007) apunta en aquest article –amb la presentació de casos concrets– que la repressió religiosa duta a terme per part d'*escamots revolucionaris* és un fet des de l'endemà mateix de la rebel·lió militar del 18 de juliol de 1936. Malgrat que el fet que l'inici de la guerra, el procés revolucionari i la repressió contra una part important de la societat catalana comencessin de forma simultània és un element que dificulta encara –i molt– una anàlisi en profunditat, Albertí apunta en aquest article la hipòtesi que la repressió, concentrada sobretot entre el juliol i el desembre de 1936 a Catalunya, va respondre a un pla premeditat i definit, fins i tot, abans de l'alçament militar; una repressió violenta que va afectar, d'una manera molt especial, sacerdots, religiosos i fidels de l'Església catòlica. L'autor assegura que el fet que el franquisme implantés una dictadura amb milers d'execucions sumàries no ha de ser un impediment per apropar-nos amb objectivitat a aquesta tragèdia.

L'Església fou la primera i principal víctima de la repressió violenta promoguda pels escamots revolucionaris a partir del mateix moment –la matinada del diumenge 19 de juliol de 1936– en què surten al carrer per col·laborar amb les forces de l'ordre lleials a la República en la neutralització de la rebel·lió militar.

El primer crim del qual es té notícia és el de Carles Ballart, rector de la parròquia del Bon Pastor, a la barriada de les Cases Barates de Santa Co-

loma de Gramenet. Era el diumenge dia 19, de bon matí, quan un grup de persones van assaltar la rectoria i, en intentar fugir, el van assassinar.

A primeres hores de la tarda d'aquell mateix diumenge, el rector i el vicari de la parròquia de Santa Mònica van ser morts davant de l'església. En aquest cas, la proximitat amb la caserna de Drassanes i amb l'edifici de l'antic Govern Militar, on els revoltats encara es mantenien forts –amb l'intent de deixar lliure el port a l'espera de reforços–, fa pensar que van ser grups de milicians, que s'acostaven a la zona per assetjar els edificis, els qui van assaltar el temple. L'hora també coincideix, més o menys, amb el moment de l'arribada del general Goded, el qual venia de Palma, i pretenia garantir l'èxit de l'alçament a Barcelona. Fos com fos, el cas és que els milicians van exigir al rector i al vicari que els acompanyessin, amb l'excusa d'anar a declarar a les dependències properes d'un sindicat. Però en sortir del temple van ser agredits amb arma blanca i a trets fins a caure morts. És molt probable que el sindicat citat fos el del transport de la CNT on, precisament, dos dies abans s'havien guardat els fusells sostrets de les armeries d'uns vaixells ancorats al port, fet que va provocar un incident greu amb el comandant Guarner –cap dels serveis d'Ordre Públic de la Generalitat– qui va irrompre en el local per confiscar-los. Els sindicalistes, amb García Oliver i Durruti al capdavant, s'havien negat a lliurar l'armament. La circumstància apunta, doncs, directament, com a responsables d'aquesta primera mort a Barcelona, els grups anarquistes.

També a Montcada, aquella mateixa tarda, hom va detenir i executar, prop de l'estació, un capellà –probablement el professor del seminari Frederic Trigàs– quan venia de Girona en el ràpid de França.

Sense moure'ns del dia 19, a Sant Adrià del Besòs van ser detinguts tres germans passionistes –congregació d'origen italià, implantada a Catalunya des del 1933. Hom creu que van morir assassinats aquell mateix dia.

A l'entrada de l'església de Betlem, a la Rambla, cap a les onze de la nit del mateix diumenge, un grup de milicians irritats pel rumor que des d'allí s'havien agredit els milicians hi mata el prevere sagristà que els havia anat a obrir les portes del temple. Després d'assassinar-lo hi calen foc i destrueixen un dels altars barrocs més importants de Catalunya.

Tanmateix, al marge d'aquests episodis cruentos contra eclesiàstics, cal parar atenció en un altre fet simptomàtic: els primers incendis d'esglésies.

El comandant Escofet, comissari general d'Ordre Públic, a les seves memòries afirma que a les deu del matí del mateix dia 19 ja quedava clar que a Barcelona els militars revoltats no aconseguirien els seus objectius. Cap al migdia, com si fos un senyal que la victòria militar no era un retorn a l'ordre ciutadà, sinó l'inici d'una revolució incerta, ja cremaven les esglésies de la Bonanova, Sant Pere de les Puel·les, Santa Maria del Mar i Sant Miquel del Port. La situació geogràfica d'aquestes esglésies forma un eix curvilini que va de punta a punta de la ciutat. El fet que totes fossin allunyades dels focus de combat i la gairebé simultaneïtat dels incendis que exigia, per tant, l'actuació de diversos escamots, fan creure, amb molta raó, que aquesta és una de les primeres demostracions de l'existència d'un pla de destrucció previ a l'esclat de l'alçament i la revolució.

La simultaneïtat entre l'inici de la guerra, el procés revolucionari i la repressió contra una part significativa de la societat civil fa molt difícil encara avui tenir una visió panoràmica dels fets que en permeti una anàlisi en profunditat. Afortunadament, les investigacions exhaustives dels historiadors Josep Maria Solé i Joan Villarroya han permès xifrar amb

notable exactitud el nombre de víctimes a causa de la repressió a la rereguarda. La quantitat de 8.360 morts, malgrat diferir en molt de les dades difoses pel franquisme, és veritablement espavoridor, sobretot si es té en compte que el període més cruent comprèn de juliol a desembre del 1936, amb una mitjana matemàtica de més de trenta assassinats diaris. No estem parlant de morts al front, ni a causa dels bombardeigs, no estem parlant dels centenars

de morts causats pels enfrontaments armats del primer dia o dels fets de Maig del 1937, sinó de persones en la seva majoria perseguides i assassinades per raons ideològiques, víctimes de la voluntat d'imposar un model social revolucionari.

El fet que el franquisme implantés una dictadura amb milers d'execucions sumàries no ha d'impedir-nos, a setanta anys dels fets i a trenta anys de les primeres eleccions democràtiques, mirar de prop la tragèdia que es va viure a la rereguarda republicana.

La repressió violenta va afectar molt principalment sacerdots, religiosos i feligresos de l'Església catòlica. Concretament, van ser 2.441 els ecle-

**El caos no és
l'argument que
explica l'actuació
dels grups violents
sinó que estava
pensada prèviament**

siàstics assassinats, amb l'agreujant que la xifra hauria estat molt més elevada si molts d'ells no haguessin aconseguit fugir o amagar-se. Segons l'historiador Josep Termes: «Dels altres sis mil morts violentament a Catalunya, també una bona part eren gent de missa, laics, persones de militància catòlica o “beates”, en una proporció més alta que la de “burgesos” assassinats»¹.

Malgrat els intents d'envernissar aquests assassinats amb l'etiqueta de quintacolumnistes o de passar-hi de puntetes a l'hora d'escriure la crònica de la vida a la rereguarda, l'anàlisi dels fets no deixa lloc a dubtes: essencialment es va pretendre destruir el llegat religiós, amb la destrucció dels temples, l'assassinat de sacerdots i seglars –només cal llegir els annals de la Federació de Joves Cristians de Catalunya– i la conversió de qualsevol manifestació de devoció cristiana –fins i tot en l'àmbit privat– en delictes.

Joan Peiró, el dirigent cenetista, en el llibre *Perill a la rereguarda*, publicat el 1937, denunciava que les milícies de tots els partits del Front d'Esquerres i dels sindicats havien comès atemptats. Tanmateix, les cròniques deixen clar que la immensa majoria de les execucions nocturnes, dels assassinats a plena llum del dia i de les *saques* collectives van ser protagonitzats per homes d'acció de la Federació Anarquista Ibèrica (FAI) i, en un grau menor, del Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM).

Tenint en compte que la FAI va ser fundada l'any 1927 amb l'objectiu principal de garantir l'ortodòxia àcrata en el si del sindicat CNT i que el POUM era de filiació trotskista, cal convenir que la repressió contra l'Església i la pràctica religiosa presenta uns paràmetres ben diferents del referent soviètic.

Una anàlisi detallada de cada cas específic ens faria concloure que en cada actuació una part important dels fets era fruit del caos. Però hi ha prou elements per creure que el caos no és l'argument que explica l'actuació dels grups violents sinó que, havent-lo previst, ja estava pensada la manera de capitalitzar-lo. El caos, doncs, esdevé l'*hàbitat* social on fer créixer una voluntat deliberada de crear el terror per fer irreversible el procés de canvi radical. L'espontaneïtat només existeix en el gest concret i la paraula triada, només hi ha d'espontani el grau de transgressió i la forma final de cada atemptat. La resta és fruit d'un projecte i, en la mesura del possible, d'una planificació.

La hipòtesi està avalada per un document intern de la FAI. Efectivament, en el Ple Nacional de Regionals de la FAI, celebrat l'octubre del 1933, s'hi van aprovar resolucions que detallaven com actuar abans i després de la revolució que preveien iniciar en el moment que els esdeveniments històrics ho permetessin.

En un dels apartats s'hi diu textualment: «Nuestra revolución es social por y para todos, lo que quiere decir que ésta debe efectuarse con arreglo a los impulsos espontáneos o provocados en el pueblo por las propagandas y agitaciones llevadas a cabo en su seno por los anarquistas. La historia nos demuestra con creces la producción de estos movimientos populares, en virtud de diversidad de causas y que aprovechadas por un sector determinado, definido ideológicamente, han realizado cristalizaciones concretas».

«Es lo que debemos tener en cuenta los anarquistas. Mientras nos preparamos con material efectivo, organizamos nuestros cuadros y preparamos la semilla de nuestros ideales, debemos poseer la visualidad de saber interpretar, primero, y aprovechar, después, estos estados psicológicos emotivos de la masa popular para traducirlos en movimientos puramente libertarios o, lo que es lo mismo, convertirlos en una verdadera revolución social».

«Para ello bastará que nos aprestemos a figurar en las vanguardias de todos estos movimientos y en carácter de otros tantos combatientes, influenciando a los trabajadores con nuestras clásicas consignas [...]».²

El to de la resolució difereix notablement de les proclames incendiàries que apareixien a la premsa. Ara bé, cal mesurar la magnitud de l'estratègia aprovada tenint molt present que, segons les actes del citat Ple, el primer objectiu de la revolució serà «El hundimiento de la ética que sirve de base al régimen capitalista». I que: «La religión [...] en ningún caso podrá ser considerada como forma de ostentación pública ni de coacción moral ni intelectual [...] desapareciendo todos los ritos».³

A l'objectiu doctrinal i a l'estratègia capitalitzadora només cal afegir-hi la convicció predominant entre les cèl·lules anarquistes que calia iniciar una revolució que fos total, una revolució contra rellotge, una revolució que fos definitiva per entendre que les armes que havien servit per neutralitzar els militars rebels es convertissin en l'instrument del terror destinat a atacar l'*hidra de tres cabezas* que tenia el poble esclavitzat, és

a dir, per atacar la patronal, l'exèrcit i l'Església. Tenint en compte que bona part dels grans empresaris van tenir mitjans per fugir a temps i que l'oficialitat militar ja havia estat detinguda –i la tropa llicenciada!–, és obvi que els atacs directes i sistemàtics derivessin contra les institucions eclesiàstiques. Aquesta circumstància de ben segur que guarda també una relació directa amb el grau de vulnerabilitat dels frares, monges i capel·lans, així com amb el fet que, com a estament, eren la representació visible, simbòlica, d'un equilibri social en crisi forjat, a més, a través d'una doctrina transcendent i, en tercer lloc, amb la circumstància que tenia representants en tots els indrets de Catalunya: des de les barriades de les capitals als pobles i veïnats de més difícil accés.

Els procediments i les formes concretes de *liquidar* el problema religiós a través de l'assassinat de persones i de l'incendi o enderroc d'esglésies van ser moltes i diverses. Moltes vegades, però, més enllà de l'objectiu revolucionari, els crims van anar acompanyats d'una crueltat i d'una morbositat absolutament gratuïtes. És evident que en molts dels actors hi havia una voluntat de transgressió, de destrucció iconoclasta, que només pot ser analitzada a través de l'antropologia. Aquesta disciplina pot oferir alguna clau per entendre –no mai per justificar!– la cruesa amb què es podia manifestar el xoc entre *l'home alliberat* i el *ministre sacralitzat*.

Ara bé, cal no confondre els episodis de sadisme amb els criteris amb què es planificaven i executaven els assassinats. Ja que, en aquest sentit, sí que a més de parlar d'estratègies i, per tant, d'ordres concretes, cal parlar de criteris derivats d'una lògica perversa segons la qual qualsevol circumstància humana que podria ser considerada un atenuant esdevé un mèrit per aplicar la violència antireligiosa amb més contundència i prioritat. Així, a un sacerdot ancià cal eliminar-lo perquè ha acumulat en el seu haver més anys de perversió que un sacerdot jove, a un vicari que hagi destacat per la seva tasca docent o caritativa cal aplicar-li un càstig més exemplar que no pas a un que hagi exercit la seva tasca pastoral amb discreció, etc. El nivell cultural, la popularitat, el compromís evangèlic, esdevenen factors negatius als ulls dels que perseguïen *la idea*.

Ja que bona part dels grans empresaris van tenir mitjans per fugir i l'oficialitat militar havia estat detinguda, els atacs es van derivar contra les institucions eclesiàstiques.

Perquè d'això es tractava, d'aconseguir implantar *la idea*, és a dir, un model de societat llibertària encara que fos per la força de les armes, encara que fos amb l'eina del terror. I calia fer-ho d'una forma efectiva, contundent i, per descomptat, ràpida, per tal d'evitar reaccions en contra, per tal que fos irreversible. Amb el terror es va perseguir la pràctica religiosa, però la violència física també es va fer present en els processos de collectivització agrària...

En els anys anteriors a l'esclat bèl·lic i revolucionari les cèl·lules anarquistes ja havien promogut múltiples *insurrecciones pendulares*. Els pobles de l'Alt Llobregat, Terrassa, Barcelona, etc. havien estat els escenaris adients on practicar la *gimnàstica revolucionària*, que, recollint la tradició de l'acció directa i la vaga general, pretenia aconseguir, encara que fos d'una forma efímera, municipis *lliures*.

Quin nivell d'organització interna tenia la FAI per tal de garantir l'èxit del procés revolucionari? Tenia la força necessària per tal d'aconseguir que la CNT traspassés el llindar de l'acció sindical i no afluixés en el procés

subversiu? Són preguntes de resposta difícil. Tanmateix, cal recordar que l'any 1932 s'integra a la FAI un grup reduït d'anarquistes que amb el nom de Solidarios –després autoanomenats Nosotros– acaba tenint-hi un poder decisiu. És el grup de Joan Garcia Oliver, els germans Ascaso, Bonaventura Durruti, etc. Però també caldria analitzar

En molts dels actors hi havia una voluntat de transgressió i de destrucció iconoclasta

altres grups com Nervio, al qual pertanyia Fidel Miró, secretari general de les Joventuts Llibertàries el 1936. Les memòries d'alguns d'ells recullen l'opinió que va ser la pròpia CNT la responsable de frenar la radicalitat revolucionària dels primers mesos i la culpen, per tant, de fer perdre l'oportunitat històrica a la classe obrera d'implantar el comunisme llibertari. Sigui com sigui, el cas és que les contradiccions derivades d'aplicar la política de terror sumades al debat sobre la necessitat de guanyar la guerra van contaminar i fer impossible que la revolució social arribés a un nivell d'assentament tal que resultés irreversible. L'oposició dels comunistes –tant o més que la dels republicans– a l'estratègia anarquista va frustrar l'assaig, únic en la història occidental, de revolució àcrata.

Per altra banda, tant o més important que conèixer l'organització interna i la capacitat de maniobra de cada un dels estaments o grups que

actuaven amb impunitat per tot el territori, ho és procurar una aproximació a la doctrina que defensaven i que molt sovint derivava dels teòrics francesos de l'anarquisme del tombant del segle XIX al XX.

Un dels autors de culte era Pierre Besnard. La seva obra *Los sindicatos obreros y la revolución social* havia estat editada per la mateixa CNT l'any 1934, i havia tingut una gran difusió. En les seves pàgines s'hi pot llegir:

«[...] el avance social no podrá seguir más que en medio de conmociones y choques, representando las revoluciones el papel de partos dolorosos. [...]

»La revolución es un acto violento y necesario que acelera y precipita en ocasión determinada la evolución excesivamente lenta por los obstáculos que se oponen a su paso. No se trata, pues, [...] de una locura ni de una imbecilidad sangrienta, inútil y mítica; ni siquiera mística.

»[...] esas conclusiones [la desaparición de la coacción y la autoridad] no podrán tener realidad más que después de quedar en ruinas el régimen de la brutalidad actual [...]. Sólo cabrá esperar semejante resultado después de la revolución social, la única, la verdadera y efectiva.

»No hay posibilidad de evitar la revolución [...].

»Sólo cabe el deseo de que la revolución sea tan completa que no haya que repetirla, que sea la última.

»Sólo la propia conciencia resuelve el caso de la ejecución *de actos que se consideren necesarios*. Es conveniente que los participantes o ejecutores estén sólo ellos al corriente de tentativas y proyectos y se entiendan únicamente entre ellos para la ejecución. Es de rigor el secreto. Sólo quienes se deciden a actuar por el bien colectivo son jueces de sus actos [...].

»Digan lo que quieran nuestros adversarios, la acción directa no es una serie de actos desordenados, brutales y violentos, sin razón ni motivo, que tienden a destruir por destruir, a demoler por sistema, por placer. Afirmo que la acción directa es metódica, reflexiva y ordenada, violenta cuando precisa que lo sea [...].

»Tendrá que prepararse, pues, con tenacidad, ardor y clarividencia, empujando la lucha cuando se crea capaz de triunfar. La victoria tendrá que ser efectiva, neta, indiscutible, definitiva, y será preciso que el proletariado salga de ella libre de adversarios y enemigos. [...]

»Si la revolución [...] no realiza beneficios tangibles

**La violència física
també es va fer present
en els processos de
col·lectivització agrària**

inmediatos y casi repentinos que representen crédito evidente sobre el régimen caído, está destinada con toda seguridad a fracasar.

»Según sea la capacidad de los sindicatos vivirá o morirá la revolución. En los primeros días se incuba su eficacia. [...]

»Importante romper en absoluto desde que se inicie el hecho revolucionario con el régimen antiguo, destruyendo su estructura [...]⁴

Amb aquests postulats com a bandera i amb la trajectòria revolucionària dels grups anarquistes és molt sorprenent i colpidor que el president Companys, desoïnt els consells del comandant Escofet i del conseller d'Interior,

no evités que la CNT s'apoderés dels 30.000 fusells de la caserna de Sant Andreu de Barcelona. La imprudència esdevé en certa manera complicitat quan a primers d'agost –després de dues setmanes tràgiques– declara a la revista *Vu*: «Els esdeveniments que estem vivint eren inevitables [...] a Espanya existien tres institucions violentament odioses [...] el clericalisme, el militarisme i el latifundisme. [...] Quan, fa unes setmanes, l'exèrcit s'ha revoltat contra el poble, aquest finalment s'ha despertat. I un poble que desperta és terrible. [...] Establirem una república democràtica sobre uns

principis socials absolutament nous [...] He trobat en la FAI posicionaments constructius d'un gran interès i, al meu entendre, molt raonables».⁵

És cert que l'anticlericalisme al llarg del segle XIX i primer terç del XX s'havia anat vinculant al republicanisme fins esdevenir-ne, en certa manera, un senyal d'identitat. Lamentablement aquest fet va influir en el gravíssim error de radicalitzar els articles de la Constitució republicana referits a la qüestió religiosa que, en el primer esborrany, eren assumibles per una part significativa dels catòlics. El redactat definitiu va provocar i donar ales al sector més integrista, però malgrat tot, a Catalunya, l'Església, en el seu conjunt, no va ser bel·ligerant. Aquesta circumstància, sumada al desencadenament d'una repressió antireligiosa que només pot ser qualificada de persecució, havien de fer evident als responsables polítics que no es tractava d'episodis anticlericals a la manera de les Bullangues del 1835 o de la Setmana Tràgica del 1909, que podrien haver-se derivat de l'esperit de revenja o de l'eufòria popular. Es tractava d'un fenomen nou: els assassinats, la persecució, era un instrument al servei d'un model

**L'oposició dels
comunistes i
republicans a
l'estratègia anarquista
va frustrar l'assaig,
únic en la història
occidental, de
revolució àcrata**

de revolució inèdit en la història occidental. No afrontar amb valentia i decisió la subversió que s'havia posat en marxa, no denunciar que aquella revolució contradeia frontalment els postulats republicans va ser un greu error de tots els partits que formaven el Front d'Esquerres, no pas exempt de responsabilitat. Crec que setanta anys més tard ha de ser possible pronunciar-se en aquest sentit sense que fer-ho contingui o es pugui interpretar com la més lleugera ombra de complicitat amb l'integrisme religiós ni la més remota justificació del totalitarisme nacionalsindicalista.

Recuperar la memòria històrica ha de servir, evidentment, per rescabalar la dignitat i el record de totes les persones que van ser víctimes directes –per activa o per passiva– de la guerra, de la repressió a la rereguarda i, posteriorment, de la dictadura, però també –i, potser, sobretot– ha de servir per aprofundir i reflexionar en les circumstàncies que van generar la tragèdia. I no pas només per més o menys convergir en unes conclusions generals sinó, també, per no cometre errors semblants mai més.

Després del Concili Vaticà II i en el marc de la societat del segle XXI, secularitzada i globalitzada, és difícil pensar que puguin produir-se rebrots anticlericals. Les expressions de caràcter integrista, les ingerències polítiques d'una part de la jerarquia eclesialística espanyola, alguns aspectes de la moral ortodoxa, etc. ja no desperten l'esperit de revenja ni de transgressió, com succeïa en el primer terç del segle XX. El recel i la indignació que poden desvetllar en la societat són, fins i tot, compartits pels sectors més conciliaris del catolicisme. Els sindicats o les organitzacions de caràcter anarquista tenen poc poder específic...

Tanmateix, em preocupa constatar que destacats anarquistes de principis del segle XX com François Ravachol o Sergei Nietxàiev –defensors de la violència gratuïta i indiscriminada– mantenen una aurèola de mite entre alguns sectors dels moviments antisistema hereus, en molts aspectes, del llegat anarquista. És cert que la violència dels grups que actuen en nom de l'altermundisme acostuma a ser de baixa intensitat o que, si més no, respecta les vides humanes. Però també ho és que amb la denúncia de les contradiccions i mancances de la nostra societat afavoreixen –i molt!– difondre i fer penetrar en amplis sectors de la població la idea que la política

Al llarg del segle XIX i primer terç del XX l'anticlericalisme s'havia vinculat al republicanisme fins a ser-ne un senyal d'identitat

és inútil i perjudicial. La propagació de la bondat d'aquesta idea que moltes vegades està avalada per casos de corrupció o d'incompliment dels polítics té la perversió implícita de desacreditar la política, d'afavorir l'apoliticisme, el principi fonamental de l'anarquisme. Un exemple concret: a les portes d'una facultat barcelonina fa pocs mesos vaig adquirir pel mòdic preu d'un euro un exemplar de *Socialismo Libertario*, corresponent a juny del 2007, on, analitzant justament els fets revolucionaris del 1936, s'hi pot

**Anarquistes violents
com François Ravachol
o Sergei Nietxàiev
són avui un mite entre
alguns sectors dels
moviments antisistema**

llegir, en un article signat en nom del Consejo General de Utopía Socialista: «Pensaron que sólo era necesario liberar a la sociedad de la opresión [...] y no, por el contrario, descubrir un camino complicado pero nuevo. En una revolución tan antipolítica y libertaria nos reencontramos [pues] con la política. Así, la lección que se puede extraer es que la política no se encuentra sólo en las instituciones, en los órganos de poder, sino que es un veneno corrosivo que busca anular, desde las raíces, cualquier tendencia a la comunión humana. La política mata cualquier embrión de comunidad [...]».

Voldria creure que la idea redemptorista de voler *retornar* la societat a un punt zero, alliberada de contaminacions alienes, ja no té cap possibilitat en el segle XXI, però els brots genocides de la Guerra dels Balcans, el revifament de les ideologies totalitàries, els mètodes violents practicats per alguns grups per burlar la democràcia, les expressions o amenaces xenòfobes difoses amb tota frivolitat, per part de persones o d'institucions –massa properes, algunes–, la tendència al frontisme i a l'agressivitat legislativa, les accions terroristes justificades en nom d'una interpretació fonamentalista de la doctrina islàmica, etc. em fa adonar que la violència continua sent una temptació social i política, que vivim en un equilibri fràgil que requereix aprendre del passat i estar molt amatents en la pervivència i la promoció dels valors bàsics de la convivència humana, entre ells la dignificació de la política.

La del 1936 va ser una revolució inèdita i incompleta, que va tenir l'Església en el punt de mira de la violència coactiva. Substancialment aquella revolució no contenia els ideals republicans i, per tant, ha de ser denunciada i no pas mitificada a l'hora d'establir la memòria històrica i els orígens de la democràcia actual.

NOTES

1. Josep Termes, Història de Catalunya. De la Revolució de Setembre a la fi de la Guerra Civil (1868-1939). Barcelona: Edicions 62, 1987, p. 378.
2. Juan Gómez Casas. Historia de la FAI. Madrid: Fundación Anselmo Lorenzo, 2002, p. 162
3. CNT, El Congreso Confederal de Zaragoza. Madrid: Zero, 1978, p. 240
4. Pierre Besnard, Los sindicatos obreros y la revolución social. Barcelona: CNT, 1931, pp. 330-335
5. Vu en Espagne. La défense de la République. Paris, 29-VIII-1936, Entrevista recollida per Paul Ristelhueber.